

АМНІСТІЯ ТА ПОМИЛУВАННЯ ЯК ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ

Тетяна Ніколаєнко,

канд. юрид. наук,
викладач кафедри кримінального права
Національної академії Державної прикордонної служби України
ім. Богдана Хмельницького

Амністія та помилування, походючи із глибини віків, занурюються своїм корінням на початок існування людства. Майже одночасне їх виникнення та паралельне існування зумовлює їх ототожнення. Неоднозначне ставлення та постійні дискусії щодо цих інституцій визначають своїх прихильників та опонентів. Одні ототожнюють ці поняття та відносять їх до видів (підстав) звільнення від покарання [1], інші – вважають їх самостійними інституціями та підставами звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [2–5]. Чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України ці дискусії остаточно не вирішив. Багато вчених докладно досліджували зазначені питання на монографічному рівні та у дисертаційних дослідженнях, зокрема, П. Ромашкін, О. Міхлін, С. Сабанін, І. Марогулова, А. Музика, С. Школа та ін. Однак значна частина питань залишається дискусійною. Це об'єктивно вимагає продовження відповідних досліджень. Важливим у цій комплексній проблемі є питання юридичної природи амністії та помилування, законодавчої їх регламентації та однозначне застосування на практиці. Аналіз зазначених питань, виявлення законодавчих недоліків і формулювання пропозицій щодо шляхів їх усунення є **метою цієї статті**.

Амністія у вітчизняному кримінальному законодавстві має певну історію. Вперше акт «прощення» був застосований Стоглавим собором у 1551 р. З того часу на Русі стають традиційними маніфести, що видавалися російськими царями під приводом різноманітних подій: хвороби царя, річниця царювання тощо. У XIX ст. амністія стала одним із елементів помилування, право на яке мав лише цар.

Після лютневої революції 1917 р. тимчасовий уряд видав наказ про амністію, що був, по суті, першим в історії вітчизняного кримінального права актом про амністію. В подальшому амністія існувала як обста-

вина, що виключала провадження у кримінальній справі [6].

Наступним етапом розвитку амністії стало нормативне закріплення в конституціях союзних республік права вищих органів державної влади видавати акти про амністію. Характерною ознакою цих актів було те, що всі вони мали класовий характер і були інструментом державної політики. Амністія того періоду мала на меті коригування судових вироків, що вступали в протиріччя з неустановленим правом і пом'якшення участі засуджених при невідповідності покарання вчиненому злочину й особі винного. Амністії також видавалися як акти поблажливості до певних свят [5].

Наприкінці 20-х років – початку 30-х років у зв'язку з більш жорсткою каральною політикою держави амністія застосовувалася рідко та практично не передбачала звільнення від відповідальності чи покарання.

Радикальні зміни в кримінально-правовій політиці відбулися після смерті Й. Сталіна. Амністія 1953 р. була однією із наймасовіших за всю історію прийняття цих актів. Однак при її підготовці не були передбачені заходи з нейтралізації негативних наслідків її проведення. Зокрема, ті, кого амністували, не отримали ніякої допомоги у вирішенні соціально-побутових питань, значна частина з них знову стала на злочинний шлях. Крім того, на волі опинились і особи з підвищеною суспільною небезпекою [2].

Амністії 60-х–80-х років видавалися, як правило, до важливих подій чи свят. За роки існування СРСР було видано 180 таких актів. Ці правові акти за своїм змістом певною мірою повторювались і не вирізнялись між собою інформаційним навантаженням [5]. Проте, аналізуючи зібраний матеріал, визначимо поняття, юридичну природу амністії та помилування, недоліки, які на сьогодні існують і шляхи їх усунення.

У перекладі з грецького, амністія (*amnestia*) означає прощення, забуття. Відповідно до Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія – це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності та покарання певної категорії осіб, які засуджені за вчинення злочину або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми, або ж розглянуті, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили. Оголошується амністія законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України, Кримінального кодексу України, Закону України «Про застосування амністії в Україні». Виконання Закону «Про амністію» покладено виключно на суди. До 2001 р. ці повноваження були покладені на органи слідства та суди. Однак після прийняття Закону України «Про амністію» від 05.07.2001 р. ці повноваження перейшли до судів (ст. 11). Відповідно до Закону України «Про застосування амністії в Україні» існує три види амністії – повна, часткова та умовна. *Повна амністія* – це повне звільнення зазначених у законі про амністію осіб від кримінальної відповідальності та покарання. *Часткова амністія* – часткове звільнення зазначених осіб від відбування покарання. *Умовна амністія* – застосування амністії у виняткових випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів. Питання про застосування амністії вирішується на будь-яких стадіях судового процесу: на стадії попереднього розгляду справи, судового розгляду, при розгляді справи в апеляційній і касаційній інстанціях, під час виконання вироку, ухвали та постанови суду. Амністія застосовується й на стадіях досудового слідства: кримінальні справи щодо підозрюваних, обвинувачених, які перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства.

Питання щодо застосування амністії як підстави звільнення від кримінального покарання в науці кримінального права майже не виникали, однак як підстави звільнення від кримінальної відповідальності існують і до сьогодні. Так, одні вчені вважають, що існування амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності не є необхідним і соціально обумовленим [1], інші – це заперечують [2; 3]. Позиція перших обґрунтовується тим, що за своїм змістом амністія є актом «прощення», «пробачення» винного, але не його реабілітацією. Коли особу звільняють від кримі-

нальної відповідальності на підставі закону про амністію, кримінальна справа закривається (ч. 2 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України. При цьому до уваги не беруться фактичне виправлення особи, зниження її суспільної небезпеки. Це автоматично доводить винність особи у вчиненому злочині, а звільнення від кримінальної відповідальності – nereабілітуючою підставою. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію залишає соціально справедливість не повернутою – особа не отримує негативної оцінки з боку держави, засудження своєї протизаконної злочинної поведінки. Для досягнення позитивного результату амністії (не вчинення в майбутньому злочинів), на думку цих учених, доцільно при застосуванні амністії враховувати індивідуальний характер злочину й особи, яку амністують. Якщо особа може виправитися без застосування кримінального покарання й її суспільна небезпечність буде знижена, тоді застосування амністії є доцільним і справедливим.

Позиція інших авторів зумовлюється тим, що амністія є «багатоаспектним соціальним заходом», яка має на меті не тільки звільнення певної кількості осіб від кримінальної відповідальності, а й демонстрацією держави реалізації принципу гуманізму, економії кримінально-правових заходів протидії злочинності [7, с. 121]. Держава надає ще один шанс особі, яка вчинила злочин, повернутися в суспільство законослухняним громадянином, який переглянув свої антисоціальні погляди та звички. Амністія надає можливість розвантажити установи кримінально-виконавчої системи. Перевантаженість місць виконання покарань впливає на ефективність проведення виховної роботи серед засуджених. Шляхом амністії можна привести умови утримання засуджених у відповідність із загальноприйнятими стандартами. Це, у свою чергу, зменшує кількість витрат на утримання засуджених, на будівництво нових виправно-трудоустанов та асигнувань на їх утримання. Крім того, акт амністії є ще й прямим виявом гуманізму держави відносно осіб, які вчинили злочин.

Що стосується гуманності амністії, то наша позиція є однозначною. Однак не можна стверджувати, що особа, звільнена від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію, виправиться та не вчинить у майбутньому нових злочинів. Масовість застосування амністії не такою мірою враховує індивідуальні особливості

особи та вчиненого злочину, як при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям, у зв'язку з передачею особи на поруки, у зв'язку із зміною обстановки. Але не можна погодитися з тією позицією, що при застосуванні амністії відсутні ознаки її індивідуалізації. На підставі закону про амністію законодавець не індивідуалізує кожного. Це пов'язано з нормативністю характеру амністії. *По-перше*, її приписи є обов'язковими для всіх органів і службових осіб, які мають відповідальність до реалізації кримінальної відповідальності. *По-друге*, амністія поширюється на певні категорії злочинців, а не на індивідуально визначених осіб. *По-третє*, амністія не замінює і не скасовує положень Кримінального кодексу. *По-четверте*, амністія не скасовує вироку суду в конкретній справі. *По-п'яте*, нею не ставиться під сумнів законність чи обґрунтованість обвинувального вироку суду. *По-шосте*, вона лише пом'якшує долю тих засуджених, на яких вона поширюється, і не є актом їх реабілітації. При застосуванні амністії враховується особа винного, ступінь вчиненого злочину, вид і міра покарання, призначеного судом, форма вини злочину, кваліфікація вчиненого діяння, розмір відбутої частини покарання, вчинення злочину вперше чи повторно. Після ретельної перевірки матеріалів справи засудженого, суд приймає індивідуальне рішення щодо застосування амністії до кожної особи.

Амністія може бути застосована на будь-якій стадії судового процесу. Відповідно до ч. 3 ст. 6 КПК України, суд, установивши в стадії судового розгляду наявність акта амністії, доводить розгляд справи до кінця і постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від покарання. Аналогічно вирішується питання, коли акт про амністію приймається після постановлення обвинувального вироку суду. Така процедура звільнення ототожнює звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Це суперечить сучасному розумінню сутності інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише до моменту вступу в законну силу обвинувального вироку суду. Звільнення після вступу в законну силу обвинувального вироку суду є звільненням від покарання. Для усунення цих протиріч слід внести відповідні зміни до ч. 3 ст. 6 КПК України.

Заслуговує на увагу *акт помилування*. Помилування – це спеціальний вид звіль-

нення від покарання (повне або часткове звільнення) індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України [3, с. 23]. Помилування оголошується Указом Президента України; завжди має персоніфікований характер, тобто здійснюється щодо індивідуально визначеної особи. При цьому помилування не ставиться в залежність ні від ступеня небезпечності особи засудженого, ні від тяжкості вчиненого ним злочину та суворості призначеного покарання. За умови відбуття певного строку покарання можуть бути помилувані особи, засуджені за вчинення тяжкого злочину, та особи, засуджені до довічного позбавлення волі. Засуджені, які не стали на шлях виправлення, відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, теж мають шанс бути помилуваними за наявності обставин, що потребують особливо гуманного ставлення.

Акт про помилування є підставою для звільнення особи від кримінального покарання. Помилування стосується тільки осіб, засуджених судом за вчинення злочинів, тобто тих, які вже притягнуті до кримінальної відповідальності.

Відповідно до п. 2 Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 12.04.2000 р. № 588/2000, помилування засуджених здійснюється у виді: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням; зняття судимості.

Коло засуджених, до яких може бути застосоване помилування, законом не обмежується, тобто актом помилування може бути звільнено особу (осіб) від покарання або застосування більш м'якого покарання. Оскільки помилування стосується лише осіб, засуджених судом за вчинений злочин (притягнутих до кримінальної відповідальності), питання звільнення від кримінальної відповідальності цим актом не можуть бути вирішені. Тому для застосування помилування лише як підстави звільнення від кримінального покарання слід виключити із ч. 1 ст. 44 Кримінального кодексу (далі – КК) України помилування як підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

Аналіз понять «амністія» та «помилування» свідчить, що за своєю суттю вони є схожими:

- амністія та помилування є актами прощення осіб, які вчинили злочин;

- вони передбачені Конституцією України та є прерогативою вищих органів державної влади;

- вони є нормативними актами, що не скасовують і не змінюють положень КК України, не декриміналізують певні діяння, не скасовують і не змінюють вирок суду та не ставлять під сумнів його законність.

Проте амністія та помилування мають свої специфічні ознаки, що розмежовує їх та індивідуалізує:

- застосування амністії регламентується Законом України «Про застосування амністії в Україні», помилування – Положенням про порядок здійснення помилування;

- акти про амністію оголошуються законом України, а помилування здійснюється на підставі Указу Президента України;

- акти про амністію видає законодавець, акти про помилування – Глава держави;

- положення акта про амністію має загальний характер: поширюється на коло не персоніфікованих суб'єктів, діє у часі безперервно. Акт про помилування має персоніфікований характер: є правозастосовчим актом, що містить владні приписи, адресовані конкретній особі, із одноразовим його застосуванням;

- на підставі акта про амністію особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності та покарання, а на підставі акта про помилування – лише від кримінального покарання;

- акт про амністію поширюється не на всіх осіб, які вчинили злочин, а право на помилування може бути реалізоване будь-яким засудженим;

- акти амністії, як правило, видаються на ознаменування видатних подій, а помилування цього не передбачає.

Висновки

Амністія та помилування є самостійними інституціями кримінального права. Кожен із них має свої специфічні ознаки. Ам-

ністія та помилування є підставами звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Процедура їх застосування регламентована ч. 3 ст. 6 КПК України. Однак тотожність застосування процедури звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання зумовлюють внести відповідні зміни до КПК України.

На підставі акта про помилування особи можуть звільнитися лише від покарання. Відповідно до Положення про порядок здійснення помилування звільнення від кримінальної відповідальності неможливе. Для законодавчого його визначення слід виключити із ч. 1 ст. 44 КК України помилування як підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

Подальші дослідження у контексті окресленої в цій статті теми будуть пов'язані із дослідженням інших видів звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, підстави, умови звільнення від кримінальної відповідальності, проблемні питання їх застосування та шляхи вирішення.

Література

1. *Сабанин С. Н.* Амнистия и помилование в уголовном законодательстве России // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 14–16.
2. *Марогулова И. Л.* Амнистия в Российской Федерации // Право и экономика. – 2000. – № 7. – С. 66–68.
3. *Музыка А. А., Школа С. М.* Амнистия і помилування в системі сучасного українського права // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 10–23.
4. *Школа С. М.* Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – 20 с.
5. *Малярченко В. Т., Музыка А. А.* Амністія та помилування в Україні. – К., 2007. – 700 с.
6. *Уголовно-процессуальный кодекс советских республик: Текст и комментарии / Под ред. С. В. Канарского.* – Х., 1927. – 284 с.
7. *Михлин А. С.* Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказаний. – М., 1982. – 302 с.

